

SINTAXA ISTORICĂ DIN PERSPECTIVĂ FILOLOGICĂ

The diachronic analysis of the old Romanian literary language must consider both the development and the reassessment of known information, and the proper interpretation of the linguistic form of their root, subsequently the correct placing in time and space of the facts, using methods and means characteristic of philological research.

Cuvinte-cheie: sintaxă istorică, limba română veche, filologie

Key-words: hystorical syntax, old Romanian language, philology

1. Cercetările consacrate limbii vechilor texte românești sunt, în ultimii ani, din ce în ce mai numeroase și tot mai bine documentate. Publicate ca părți ale unor volume de sinteză¹, dar cel mai adesea ca studii introductive la ediții științifice ale unor scrieri considerate reprezentative pentru evoluția scrisului nostru literar², aceste cercetări urmăresc în primul rând fonetica, morfologia și lexicul scrierilor editate, domenii predilecte de interes pentru cunoașterea procesului de constituire a normelor unice supradialectale³ sau pentru acela de înnoire, de îmbogățire și de diversificare a lexicului literar⁴. Sintaxa vechilor noastre scrieri literare, fără să lipsească din preocupările specialiștilor în limba română veche⁵, a fost însă mai puțin abordată.

¹ Gheție, Ion (coordonator), 1997, p. 59-483.

² Consistente și detaliate în edițiile întocmite, după 1978, în cadrul Sectorului de limbă literară și filologie al Institutului de Lingvistică din București condus de Ion Gheție, acest tip de studii a revenit în atenție prin volumele alcătuite în ultimii ani în cadrul Universității „Al. Ioan Cuza” din Iași.

³ Acest proces a fost atent studiat în Gheție 1975.

⁴ A se vedea Ursu, Neculai, 1962 și Chivu, Gheorghe, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, 1992.

⁵ Vezi, ca prim studiu reprezentativ, Avram, 1960.

După începuturi plasate în perioade în care se încerca elaborarea unui prim tratat de istorie a limbii române⁶, lingviștii au identificat, în cadrul unor descrieri de tip sincronice, ce nu s-au dorit totdeauna integratoare, în primul rând particularitățile morfosintactice prin care limba textelor vechi se diferențiază de cea actuală⁷. S-a încercat, de asemenea, identificarea unora dintre efectele influenței exercitate de vechile limbi oficiale de cultură din spațiul sud-est și central european, slavona și latina⁸, și, prin opoziție cu aceste influențe culte, detectarea unor fenomene și structuri datorate presiunii exercitate constant, și în plan sintactic, de limba română vorbită⁹. Iar relativ recent a fost elaborată o lucrare de tip integrator, în care analiza fenomenelor sintactice a rămas însă predominant descriptivă¹⁰.

Un studiu de ansamblu al sintaxei vechilor scrieri literare redactate în limba română, în care să se încerce stabilirea etapelor de evoluție a unor structuri sau sintagme și să fie identificată originea unor fenomene sintactice mai puțin cunoscute, totul dintr-o perspectivă constant și autentic diacronică, rămâne de aceea un deziderat ce va fi, sperăm, cât mai curând împlinit¹¹. Numărul tot mai mare de ediții de tip științific creează premisele necesare demersului, iar cunoștințele tot mai diverse privind modelele sau sursele utilizate în vechile noastre scrieri literare oferă și ele argumente în acest sens.

O sintaxă diacronică a limbii române literare vechi va trebui să urmărească însă nu doar îmbogățirea sau reevaluarea informațiilor cunoscute cu datele lingvistice oferite de texte anterior necercetate, ci și corecta interpretare a formei lingvistice a surselor (în primul rând ediții, dar și tipărituri sau manuscrise cercetate fără intermediar), respectiv plasarea adecvată în timp și în spațiu a

⁶ A se vedea articolele tipărite în Vianu (coord.) 1956-1962, redate selectiv în Rosetti, Cazacu (ed.) 1969. Bibliografia acestor cercetări poate fi văzută în Negraru, Moțiu-Marcus 1973.

⁷ O primă sinteză a acestora a fost făcută în Rosetti 1968: 557-558, 563-567 și în descrierile subsumate capitolelor cuprinse în Rosetti, Cazacu, Onu 1971. Vezi pentru același subiect Avram 1975: 459-466.

⁸ Pentru influența slavonă în primele traduceri religioase românești, a se vedea Rosetti 1968: 557-558, 563-567 și Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 70-72, 143-146, 174-175, 187, iar pentru influența limbii latine, în primul rând studiile privind scrisul lui Miron Costin și Dimitrie Cantemir (în Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 265-268, 377-380 și Moldovanu 1997: 7-46).

⁹ Dintre volumele consacrate acestei influențe, vezi Guruianu 2007.

¹⁰ Frâncu 2009: 155-237, 339-418 (reluare și amplificare a textului din Gheție (coordonator) 1997).

¹¹ Înainte de tipărirea acestei comunicări a văzut lumina tiparului lucrarea *O sintaxă diacronică a limbii române vechi* (Stan 2013).

fenomenelor, inclusiv prin utilizarea unor metode și mijloace specifice investigației filologice.

2. Cercetarea diacronică a unui fapt de limbă sau a unei clase de fenomene lingvistice presupune în primul rând plasarea formelor și a structurilor în epoca și în contextul cultural pe care le ilustrează textul în care acestea au fost înregistrate. Iar perspectiva filologică impune, pentru o analiză și o interpretare corecte a unui fenomen lingvistic, inclusiv a unei structuri sintactice, și încadrarea scrierii-sursă în varianta stilistică pe care aceasta o ilustrează în evoluția istorică și în procesul de diversificare socio-culturală a formei cultivate a dacoromânei. Trebuie de aceea făcute (sau cunoscute) datarea și localizarea textului cercetat; trebuie stabilit caracterul de copie, traducere, prelucrare sau original al acestuia; trebuie identificat stilul, respectiv registrul stilistic pe care îl ilustrează textul-sursă și trebuie luată obligatoriu în considerare concepția lingvistică sau orientarea culturală căreia i s-a subordonat alcătuitorul (autor, traducător sau prelucrător al) acelu text.

a. Datarea textului

Este cunoscut și adesea comentat cazul celei mai vechi traduceri românești a *Istoriilor* lui Herodot, scriere a cărei transpunere în limba română a fost plasată argumentat de către filologi și istorici la mijlocul veacului al XVII-lea¹². Se știe însă de multă vreme că singurul manuscris prin care ni s-a transmis prima versiune românească a *Istoriilor* datează de la începutul veacului al XIX-lea¹³. În aceste condiții, chiar dacă am accepta ideea că transcrierea vechii traduceri românești în manuscrisul descoperit la Coșula (Botoșani) a fost făcută cu fidelitate, respectând normele aceleiași variante literare (moldovenești), structurile sintactice sau cel puțin elementele corelative specifice acestora se vor fi schimbat (sau nu se poate demonstra că, prin copiere succesivă, forma primă a textului nu a fost modificată) și, în consecință, textul cunoscut nu poate fi considerat, fără comentarii și disocieri totdeauna dificile, ilustrativ pentru sintaxa limbii române din deceniile imediat următoare anului 1660¹⁴.

O situație similară este ilustrată de *Letopisețul Țării Moldovei* alcătuit de Grigore Ureche. Redactat în timpul vieții primului mare cronicar de limbă română cunoscut, textul ajuns până la noi a suferit numeroase modificări de formă lingvistică, inclusiv adaosuri ale unor pasaje pe care originalul

¹² Vezi Onu 1984: VII.

¹³ Onu 1984: VI.

¹⁴ Ultimele cercetări au stabilit că traducerea *Istoriilor* lui Herodot a fost făcută de Nicolae Milescu Spătarul cândva între anii 1668 și 1670 (Onu 1984: VII).

moldovenesc nu le avea, datorate interpolatorului muntean cel mai cunoscut, Simion Dascălul, respectiv putneanului Misail Călugăru¹⁵. În absența manuscrisului autograf, copii diverse ale *Letopiseșului* lui Grigore Ureche, datând nu din prima jumătate a secolului al XVII-lea, ci de la sfârșitul acestui secol (ms. rom. 169 BAR) sau din deceniile ulterioare anului 1700 (ms. rom. 174 și ms. rom. 1445 BAR)¹⁶, au fost combinate de istorici pentru a reconstitui, în edițiile cunoscute (și utilizate în prezent pentru cercetare), conținutul *Letopiseșului*.

În mod identic au procedat istoricii care au editat, tot prin reconstruirea conținutului faptic al originalelor, cronicile muntenești datorate unor autori care au trăit la finele veacului al XVII-lea. Pentru editarea *Istoriei* lui Constantin Cantacuzino, a *Cronicii* lui Radu Popescu, a *Letopiseșului cantacuzinesc*, a *Istoriilor lui Radu Popescu* sau a *Anonimului brâncovenesc* au fost puse alături, prin segmentări și asamblări ce au urmărit exclusiv firul cronologic al evenimentelor, pasaje din manuscrise alcătuite de copiiști diferiți în epoci distincte, toate ulterioare datei de alcătuire a originalelor¹⁷. Pe aceeași pagină a edițiilor cunoscute se pot astfel întâlni forme ce au avut curs în jurul anului 1700 cu fapte de limbă specifice începutului de secol XVIII, ulterioare anului 1750 și chiar anului 1800.

b. Localizarea textului

Deși în prezent nu poate fi susținută cu argumente greu de combătut existența unor structuri morfosintactice prin care variantele regionale ale vechii noastre limbi de cultură să fi fost în mod net diferențiate¹⁸, se pot formula ipoteze privind caracterul regional al unor anumite fenomene sintactice.

Am avansat o asemenea ipoteză privind originea muntenească a vocativului plural în *-lor*¹⁹.

Reluarea pleonastică a complementului direct (de tipul *l-am văzut-l, te voi striga-te*), foarte probabil o extindere a procedului sintactic (anticiparea sau reluarea complementului direct) impus de timpuriu ca normă lingvistică de uz general în dacoromână²⁰, pare să fi individualizat, la sfârșitul secolului

¹⁵ În cea mai bună ediție cunoscută, alcătuită de P. P. Panaitescu (Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1958]), interpolările celor doi copiiști sunt culese, pentru mai ușoară identificare, cu alt corp de literă.

¹⁶ Vezi Panaitescu 1958: 55-57.

¹⁷ A se vedea pentru detalii, Gregorian 1961: CXXVIII-CXXX.

¹⁸ Vezi în acest sens și Gheție 1975: 83.

¹⁹ Chivu 1980: 285-295.

²⁰ Frâncu 2009: 350-351.

al XVII-lea, norma uzuală în nordul Moldovei și, foarte probabil, în nord-estul Transilvaniei²¹.

Foarte probabil, încă din veacul al XVI-lea, interogativele introduse prin *că ce*, îmbinare de cuvinte sudată ulterior și devenită în această ultimă formă conjuncție (*căce* și apoi *căci*) odată cu schimbarea semnificației și a încadrării sintactice, erau specifice textelor scrise în așa-numitul subdialect nordic²², dar exemple numeroase pot fi recoltate, dovadă a vechimii construcției, și din texte coresiene²³.

Tot în variantele nordice ale dacoromânei pare să fi circulat, până la finele veacului al XIX-lea, de când datează câteva (ultime?) atestări întâlnite în operele lui Ion Creangă și Calistrat Hogaș²⁴, locuțiunea adverbială *în cât* „așa cum, precum”, devenită ulterior prin sudare conjuncție cu valoare consecutivă (*încât*)²⁵.

Preponderent nordice vor fi fost, de la sfârșitul secolului al XVII-lea până în epoca modernă, și formele verbale compuse care aveau în structură infinitivul lung, utilizat în topică normală – cu auxiliarul antepus – inclusiv în formele de viitor sau de optativ (de tipul *voi cântare, aș zburare*), după cum sugerează atestări dialectale din graiuri vest-transilvănene²⁶ și din câteva texte alcătuite, în veacul al XVIII-lea, în Transilvania²⁷ și, la finele secolului al XIX-lea, în jumătatea de nord a Moldovei²⁸.

²¹ Atestărilor foarte numeroase din *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, unde procedeul avea, în mod cert, și rol stilistic (vezi Chivu 2000: 91), și din *Psaltirea de-nțales*, imprimată tot de Dosoftei, li se alătură câteva construcții identice, înregistrate în *Divanul* lui Dimitrie Cantemir, în *Letopisețul* lui Ion Neculce, dar și în manuscrise alcătuite în nord-estul Transilvaniei (vezi Frâncu 2009: 351).

²² Vezi pentru atestări din *Codicele Sturdzan*, *Codicele Todorescu*, *Psaltirea Scheiană* și *Palia de la Orăștie*, *Dicționarul limbii române* s.v. *căci* și Chivu 1993: 192.

²³ Sunt consemnate atestări în *Apostol*, în *Cazania I*, în *Molitvelnic* și în *Psaltirea slavo-română* (1577).

²⁴ În *Dicționarul limbii române* s.v. *încât* sunt selectate exemple anterioare extrase din *Letopisețele moldovenești* și din texte semnate de Al. Beldiman.

²⁵ În *Micul dicționar academic* s. v. *încât*, se afirmă eronat (din cauza confuziei dintre *în cât* și *încât*) că prima atestare a conjuncției consecutive a fost înregistrată în *Letopisețul* lui Miron Costin.

²⁶ Vezi Mării 2004: 26-28.

²⁷ „Formelor de vorbit” din *Elementa linguae Dacoromanae sive Valachicae*, care atestă această utilizare în Transilvania, la sfârșitul secolului al XVIII-lea (ed. Mircea Zdrenghea, p. 101, 105, 107, 109, 110), li se alătură exemple numeroase înregistrate în *Cântece câmpenești*, cartea de versuri tipărită la Cluj, în 1768 (f. 6^v, 7^r, 8^r, 10^r, 11^r).

²⁸ Atestării cunoscute din creația eminesciană (*aș zburare* din ultimul vers al poeziei *O călărire în zori* a părut multor cercetători o simplă creație analogică, impusă de rimă) i se alătură o alta, ignorată, existentă în textele lui Ion Creangă (*Harap-Alb: doar, de-a puterea hi, am căzut la casă împărătească*).

Toate aceste ipoteze, ilustrative pentru istoria unor fenomene ce au sau au avut, în anumite etape istorice, o circulație (mai) largă în dacoromână, ipoteze bazate pe locul de alcătuire a textelor în care au fost înregistrate, trebuie susținute sau combătute prin utilizarea unor noi exemple, extrase din scrieri nou cercetate ce trebuie și ele localizate, adică subsumate corect variantei literare regionale pe care o ilustrează.

Localizarea textelor trebuie deci avută și ea în vedere în cercetările de sintaxă diacronică pentru a identifica punctul de plecare, respectiv difuzarea unor structuri sau îmbinări sintactice. Aceasta dincolo de constatarea, devenită deja loc comun, potrivit căreia textele scrise în variante literare nordice ale vechii noastre limbi literare erau și în plan sintactic mai conservatoare decât cele muntenești.

Situația *Istoriilor* lui Herodot și a *Letopisețului* lui Grigore Ureche, anterior menționate, adaugă din această perspectivă problemei datării manuscriselor cunoscute situația problematică a localizării copiilor ajunse până la noi, copii care, fiind alcătuite în altă zonă geografică decât originalul, ilustrează altă variantă a limbii române literare vechi (chiar dacă în paginile lor sunt păstrate cu certitudine multe forme și structuri existente în manuscrisul sursă), variantă în care puteau apărea forme sau îmbinări sintactice cu localizări distincte de cele actuale.

c. Caracterul textului: copie sau original, traducere, prelucrare sau creație originală, scriere religioasă sau laică

Este bine știut că un text românesc vechi, de cele mai multe ori copie sau prelucrare a unei traduceri anterioare, este aproape totdeauna rezultatul unui amestec de norme, întrucât copistul sau tipograful au substituit o parte dintre faptele de limbă specifice textului-sursă cu fapte caracteristice normei sale lingvistice. Impunea această substituție sistemul adesea bine conturat al normelor literare regionale, obligatoriu de respectat de către copiiști și tipografi îndeosebi în cazul surselor manuscrise. (Copiile executate de pe tipărituri au consemnat încă de la cumpăna veacurilor al XVI-lea și al XVII-lea unele dovezi notabile ale prestigiului cărții imprimare, ca în cazul copiilor executate, în deceniile imediat ulterioare anului 1600, în zona Măhaciului de pe *Catehismul*, respectiv de pe *Pravila* coresiană²⁹).

Se știe de asemenea că, prin traducere, scrierile religioase preluau multe caracteristici ale originalelor, principiul literalității, adică al păstrării fidele a „literii” sursei pentru a evita alterarea „duhului” acesteia, ducând, firească, la

²⁹ Vezi pentru argumente și pentru sinteza opiniilor privind cele două copii, Chivu 1993: 57-60.

apariția în vechile noastre scrieri bisericești a multor calcuri, inclusiv sintactice, cu model preponderent slavon. Însăși sintaxa textelor religioase, diferită de aceea caracteristică scrierilor laice, indică deopotrivă existența unor influențe sintactice ale modelelor și respectarea unor norme stilistice, respectiv retorice individualizatoare pentru componenta religioasă, definitorie, a vechiului nostru scris literar.

În același timp, în unele scrieri cu conținut laic, alcătuite, traduse sau compilate, începând din jurul anului 1700, după modele latinești (cităm dintre multe exemple posibile, *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*, dicționarul latin-român datorat ardeleanului Teodor Corbea³⁰, traducerea *Ceasornicului domnilor* de către Nicolae Costin³¹ sau *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* al lui Dimitrie Cantemir³²), sunt preluate sau imitate (cel mai adesea prin calc) îmbinări de cuvinte sau structuri ce reflectă norme sintactice specifice limbii latine³³.

În sfârșit, în epoca iluministă, alături de transpuneri fidele după surse venind preponderent din spațiul cultural apusean (a se vedea, spre exemplu, traducerea din sursă franceză a singularei *Istoriei a amerii*, traducere datorată foarte probabil lui Paul Iorgovici³⁴) apar scrieri în care autorii încercau să utilizeze sau chiar să creeze forme de limbă pentru a ilustra o anumită concepție lingvistică, făcând să apară, în mod programatic, diferențe între norma reală și norma ideală. Este, spre exemplu, cazul infinitivului lung, reintrodus la sfârșitul secolului al XVIII-lea în norma literară pentru a actualiza, după model latinesc, o formă ce caracterizase și vechea noastră limbă de cultură.

3. Comentariile și exemplele precedente, sperăm deopotrivă valide și convingătoare, argumentează ideea că cercetarea diacronică a unui fapt de limbă

³⁰ Vezi, pentru text, Teodor Corbea, *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*, ediție Alin Mihai Gherman, [Cluj-Napoca], Clusium, 2001.

³¹ Textul, tradus din limba latină, a fost editat de Gabriel Ștrempele (Nicolae Costin, *Ceasornicul domnilor de Antonio de Guevara*, Ediție critică de ~, București, Editura Minerva, 1976).

³² Este știut că Dimitrie Cantemir a alcătuit *Hronicul* prin prelucrarea în limba română a unei scrieri proprii anterioare, redactate integral în limba latină, *Historia Moldo-Vlachica*.

³³ Dincolo de structuri sintactice sau de o topică diferită de aceea uzuală în epocă în limba română, sub influența modelului latinesc s-a dezvoltat și s-a rafinat, încă de la finele veacului al XVII-lea, hiperbatul, procedeu sintactic și stilistic atestat inițial în traduceri religioase ca formă de manierism sintactic (vezi Gheție, Zgraon 1981: 179-181). Pentru o prezentare detaliată a utilizării hiperbatului în limba română literară veche vezi Moldovanu 1997.

³⁴ Vezi ediția textului la Chivu 2002: 84-98.

sau a unei clase de fenomene lingvistice presupune, inclusiv în domeniul sintaxei, datarea și localizarea textului cercetat, stabilirea caracterului acestuia (copie, traducere, prelucrare sau original), identificarea stilului, respectiv a registrului stilistic pe care sursa studiată îl ilustrează și cunoașterea concepției lingvistice sau a orientării culturale căreia i s-a subordonat alcătuitorul (autor, traducător sau prelucrător).

Sunt toate acestea cerințe ale investigației filologice a surselor fără de care orice opinie privind apariția sau funcția unui fapt de limbă riscă să fie, într-o cercetare diacronică, incompletă sau chiar eronată.

SURSE

- Cânteci câmpenești cu glasuri rumânești*, Cluj, 1768, ediție Mircea Popa, Cluj-Napoca, f.e., 2008.
- Teodor Corbea, *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*, ediție de Alin Mihai Gherman, [Cluj-Napoca], Editura Clusium, 2001.
- Nicolae Costin, *Ceasornicul domnilor de Antonio de Guevara*, ediție Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1976.
- Ion Creangă, *Opere*, ediție Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, București, Univers Enciclopedic, 2000.
- Dicționarul limbii române*, tomul I, partea II, C, București, Tipografia ziarului Universul, 1940; tomul II, partea I, F-I, București, Imprimeria Națională, 1934.
- Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae Dacoromanae sive Valachicae*, Viena, 1780, ediție Mircea Zdrengea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
- Micul dicționar academic. MDA*, I-IV, București, Univers Enciclopedic, 2001-2003.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, Mioara, 1960, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, Editura Academiei Române.
- Avram, Mioara, 1975, „Particularități sintactice neromânești în diferite momente ale evoluției limbii române literare”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXVI, nr. 5, p. 459-466.
- Chivu, Gh., 1980, „Observații asupra vocativului în **-lor** în secolul al XVI-lea”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXXI, nr. 3, p. 285-295.
- Chivu, Gh., 1993, „Studiu filologic și lingvistic”, în *Codex Sturdzanus*, București, Editura Academiei, p. 15-230.
- Chivu, Gheorghe, 2000, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, București, Univers Enciclopedic
- Chivu, Gh., 2002, „*Cei doi excessuri a amerii* - o 'istoriolă' romantică într-un calendar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea”, în *Limba și literatura*, I-II, p. 84-98

- Chivu, Gheorghe, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, 1992, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)*, București, Editura Științifică.
- Frâncu, Constantin, 2009, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Gheție, Ion, 1975, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei Române.
- Gheție, Ion (coordonator), 1997, *Istoria limbii române literare vechi (1532-1780)*, București, Editura Academiei Române.
- Gheție, Ion, Florentina Zgraon, 1981, „Despre așa-numitele formații premorfologice din limba română veche”, *Studii și cercetări lingvistice*, XXXII, nr. 2, p. 179-181.
- Gregorian, Mihail, 1961, „Notă asupra ediției”, în *Cronicari munteni*, I, București, Editura pentru Literatură.
- Guruianu, Viorel, 2007, *Sintaxa textelor românești originale din secolul la XVI-lea*, București, Editura Universității.
- Mării, I., 2004, „Infinitivul lung cu valoare verbală. Note”, în *Contribuții la lingvistica limbii române*, [Cluj-Napoca], Editura Clusium.
- Moldovanu, Dragoș, 1997, *Dimitrie Cantemir între Orient și Occident, Studiu de stilistică comparată*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Negraru, Maria, Aurora Moțiu-Marcus, 1973, *Morfo-sintaxa limbii române. Cercetare bibliografică*, Partea I și a II-a, [București], f.e.
- Onu, Liviu, 1984, „Prefață”, în Herodot, *Istории*, ediție Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, București, Editura Minerva.
- Panaiteșcu, P. P., 1958, „Introducere”, în Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, p. 7-60.
- Rosetti, Al., 1968, *Istoria limbii române. De la origini până în secolul al XVII-lea*, București, Editura pentru Literatură.
- Rosetti, Al., Boris Cazacu (ed.), 1969, *Studii de istoria limbii române literare. Secolul XIX*, I-II, [București], Editura pentru Literatură.
- Rosetti, Al., Boris Cazacu, Liviu Onu, 1971, *Istoria limbii române literare, I. De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva.
- Stan, Camelia, 2013, *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, București, Editura Universității.
- Ursu, Neculai, 1962, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.
- Vianu, Tudor, 1956-1962, *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, I-III, [București], Editura Academiei Române.

Gh. CHIVU
Facultatea de Litere
Universitatea din București